

VON DEN BALKANKRIEGEN ZUM ERSTEN WELTKRIEG.
KLEINSTAATENPOLITIK UND ETHNISCHE SELBSTBESTIMMUNG
AUF DEM BALKAN

(A Balkán-háborúktól az első világháborúig.

Kisállami politika és nemzeti önrendelkezés a Balkánon)

München, R. Oldenbourg Verlag, 1996. 418 p.

A délkelet-európai térséggel foglalkozó sorozat vaskos kötete térben és időben pontosan körülhatárolt témával foglalkozik: Bulgária, Szerbia, Görögország és Montenegró politikai, gazdasági és társadalmi folyamatait vizsgálja a címben megjelölt egy esztendő alatt. A szerző az előszóban utal arra, hogy kaotikus, eseménytelennek vélt periódusról van szó, amely igen rövid volt ahhoz, hogy alapvető változások történhessenek. A történeoszt éppen ez a vélekedés készíti a korszakról alkotott elképzelések felülvizsgálatára.

Az említett négy balkáni államot olyan egységként kezeli, ahol az egyes országok belpolitikai összefüggései gyakran az államok közötti események által formálódnak. Romániát csak külpolitikai összefüggésekben érinti, Albániát pedig azért hagyja ki az elemzésből, mert az az ott uralkodó viszonyok miatt csak nehezen lenne összehasonlítható a másik négy országgal. A szerző az összehasonlító módszerrel azt szeretné bizonyítani, hogy az 1912–13-as háborúk után ezekben az államokban a fejlődés több területen is párhuzamosan haladt, mivel a háború következményei minden országra azonos módon hatottak.

Ugyancsak az előszóban utal Katrin Boeckh a kutatással és a forrásokkal kapcsolatos néhány összefüggésre. Az elemzés súlypontját a vizsgált egy esztendőn belül azok a folyamatok képezték, amelyek a balkáni államok által szerzett új területek beilleszkedésével függnek össze. A kutatás részben kiadatlan levéltári iratokon és kiadott forrásokon alapul. A bonni, bécsi, müncheni, londoni, moszkvai és washingtoni levéltári anyagokat parlamenti naplók, memoárok, különféle európai országok napilapjainak írásai egészítik ki. A szerző megemlíti a szakirodalommal kapcsolatos nehézségeit, megindokolja néhány döntését. Ennek a gondos válogatásnak az eredményeképpen a kötet végén igen gazdag, mintegy 300 művet tartalmazó irodalomjegyzéket talál az olvasó.

A viszonylag hosszú előszó után a szerző kilenc fejezetre osztja mondanivalóját, szinte szimmetrikus felépítésben. A legterjedelmesebb a negyedik fejezet, amely a négy balkáni állam részletes bemutatását

tartalmazza. Ehhez a központi részhez illeszkednek a kisebb terjedelmű fejezetek, így a legrövidebb első, amely csupán néhány oldalon ismerteti a 19. századi törökellenes függetlenségi harcokat és az ifjútörök mozgalmat. Kiemeli, hogy a berlini kongresszus után a balkáni államokban a nemzeti eszme igen jelentős politikai hajtóerővé vált, egyre erősödött az igény az önálló nemzetállamok megteremtésére. Formális háborúba azonban – az 1908-as krétai görög–török összecsapástól eltekintve – nem keveredtek, hanem a kormányok által támogatott fegyveres gerillacsapatok támadták a török területeket.

Jóval bővebb és összetettebb a második fejezet. A Porta elleni katonai fellépés előfeltétele a Bulgária, Szerbia, Görögország és Montenegró közötti egyetértés megteremtése volt. A Balkán-szövetség alapját az 1912 tavaszán tető alá hozott bolgár–szerb megegyezés képezte, amelyhez nemsokára csatlakozott a másik két állam is. A négy tagból álló szövetség nem volt egységes, inkább négy kettős megállapodásnak tekinthető, amelyek fő célja a török uralom felszámolása volt. A szerző bemutatja a szövetség kialakulásának diplomáciai bonyodalmaikat, kiemelve Oroszország szerepét, mivel a pétervári kormány Szerbia és Bulgária összebékítésével egy Ausztria–Magyarország elleni hatalmi blokk kialakítását tervezte. Meg kell jegyezni, hogy a szövetség végül is nem az orosz koncepciót tükrözte, bizonyítja ezt Szerbiának és Bulgáriának a két másik állammal való szövetekezése is. Oroszország ellenzte az amúgy is törökellenes koalíciónak újabb két, török területekre számító országgal való bővítését. Utalni kell arra is, hogy az 1912-es szövetséget megelőzően is történt kísérlet a balkáni népek összefogására. Az 1860-as években, részben az olasz és a német egységtörökvések hatására született elképzelések értelmében a balkáni népek közös felszabadító harcba kezdenének, majd föderáció keretében biztosítanak a szobáddá vált népek együttilését. Ezzel szemben a második Balkán-szövetség alkalmi összefogás volt a nemzeti ügy érdekében, de valójában – a későbbiekben bebizonyosodik – mindegyik ország esetében területi terjeszkedésről volt szó.

Bár a könyvnek nem fő feladata a háborús események és az azokat lezáró konferenciák bemutatása, a második fejezet mégis részletesen – az első háborút kirobbantó ürügytől a hadseregek létszámán és a hadieseményeken át egészen a béketárgyalásokig statisztikák és térképek segítségével – ismerteti ezeket. A szerző azért tartja lényegesnek a katonai események pontos elemzését, mert azok indokolják meg a területi változásokat.

A harmadik rész a második Balkán-háború utáni határváltozásokat tárgyalja. Először fordult elő a balkáni államok történetében, hogy a hadieseményeket követően saját maguk dönthettek a területi változásokról. A kétoldalú tárgyalásokon, amelyeken szinte kizárólag katonák, diplomáták és politikusok vettek részt, a határok meghúzásánál nem az etnikai szempontok, hanem a politikai és katonai megfontolások voltak a döntőek. A tárgyalások nehezen haladtak, mert mindegyik állam maximális területi követelésekkel lépett fel. A szerb–görög, szerb–montenegrói, valamint a bulgáriai határokról folytatott viták 1913. július végére eredménnyel jártak. A nagyhatalmak csak egy esetben avatkoztak közbe, megpedig az új állam, Albánia esetében. A fejezet ezt a folyamatot tárgyalja legrészletesebben, bemutatva a szerb revíziós törekvéseket, az osztrák–magyar ultimátumot, az albán felkeléseket és Albánia határainak kijelölését.

A negyedik, a leghosszabb rész foglalkozik az egyes országok helyzetével. Egy igen rövid bevezető szakaszban a szerző néhány általános megállapítást tesz: mind a négy, még a vesztes is jelentős területi gyarapodást könyvelhet el. A kegyetlen harcok minden országban igen nagy emberi és anyagi áldozatokat követeltek, melyek negatív következményei ma is érezhetők. Egyik állam sem tartotta tiszteltben a hozzá csatolt területeken élő más ajkú népek alapvető emberi és polgári jogait, sokkal inkább az volt a cél, hogy etnikailag homogén államok alakuljanak ki, ezért gyakran menekülésre, kivándorlásra kényszerítették a más nemzetiségűeket. Ezután következik az egyes országok részletes bemutatása. Közös ezekben a részekben, hogy a szerző adatokkal alátámasztva ismerteti az államok anyagi és embervesztéseit, illetve azt, milyen állami intézkedésekkel integrálják az újonnan szerzett területeket, milyen a kisebbségek és nem államalkotó népek helyzete. Természetesen a különbségek foglalják el a nagyobb helyet: azoknak az eseményeknek a taglalása, amelyek sajátos helyzetet teremtettek a háborúk után, illetve az ezekre adott válaszok és belpolitikai viták. Katrin Boeckh az előszóban megemlíti egy módszertani problémát: azáltal, hogy a rövid, néhány hónapos időszak alatt az egyes államokban igen sok folyamat párhuzamosan haladt, a szövegben belül gyakran utalásokra lett volna szükség. Az ismétlések elkerülése végett ez azonban legtöbbször elmaradt. Úgy gondolom, egy általános áttekintő, a közös folyamatok részletesen bemutatató fejezet ezt a problémát megoldhatta volna, és mindenképpen hasznára vált volna a könyvnek.

A részletek tárgyalását Szerbiával kezdi, és az értékelésnél felhívja a figyelmet a szerb történetírásra, amely a veszteségek helyett inkább a területnövekedést, a gazdasági nyereséget, a szerb katonák hősiességét, a győztes csatáknak a szerb nemzeti érzésre gyakorolt hatását állítja előtérbe. Igen részletesen elemzi a szerző a szerb belpolitikai csatározásokat, kormányváltásokat. Egy példa az igen éles belső vitákat kiváltó események közül, amelyek alapját a legtöbb esetben a katonai vezetés és a kormány eltérő véleménye képezte. 1913 októberében a szerb parlament az új területekre vonatkozó alkotmány bevezetését tárgyalta. A kormány szerint a teljes körű bevezetést tíz év átmeneti időszakra kell megelőzni, míg az ellenzék az azonnali alkalmazást sürgette. A fejezet további része Szerbia külpolitikai helyzetét mutatja be, majd részletesen ismerteti az ország gazdasági nehézségeit, az új-szerbiai nemzetiségű politikát.

A vesztes Bulgáriában a háború negatív következményei az élet minden területén éreztették hatásukat. Meghatározó volt – különösen a katonai vezetésben és a sajtóban jelent meg élesen – a revíziós külpolitika. A kormány mérsékeltbb álláspontot képviselt, mivel látta, hogy az ország anyagilag nem képes további sikeres katonai akciókra. A bolgár belpolitikai életet egy másik vita is nyugtalanította: ki a felelős a

háború elvesztéséért? A közvélemény az idegen származása miatt amúgy sem kedvelt Ferdinándot hibáztatta. A bolgár történetírás nagy része ugyanígy vélekedik még napjainkban is. A szerző fontosnak tartja Oroszország álláspontját ebben a kérdésben. Pétervárot úgy gondolták, hogy nem az egész bolgár nép, hanem a király – aki lelke mélyen valóban német maradt – felelős a szláv ügy elárulásáért, az orosz segítséggel összehozott második Balkán-szövetség feloszlásáért. Ennek a résznek a végén részletes ismertetést kapunk a Bulgáriában működő Belső Makedón Forradalmi Szervezet, a VMRO céljairól, működéséről és külső kapcsolatairól.

Görögország bemutatásánál a szerző kiemeli, hogy Athén korábban nem gondolt az Oszmán Birodalom elleni háborúra, a görög hadsereg átalakítása sem fejeződött be, a területszerzés reményében mégis belépett a Balkán-szövetségbe. A háborúk eredményeképpen az ország területe és lakossága közel a duplájára növekedett, de igen jelentős veszteségeket szenvedett. A szerző részletes adatokkal mutatja be az állami kiadások növekedését, amely számottevően meghaladta a görög gazdaság teljesítőképességét. A gazdaság működését, a többi balkáni államhoz hasonlóan, Athénben is csak külföldi kölcsönökből tudták biztosítani. Katrin Boeckh kitér egy furcsa belpolitikai problémára, amit az uralkodó és az igen nagy befolyású miniszterelnök, Venizelosz konfliktusa okozott. Ezután bemutatja Görögország nemzetközi kapcsolatait, majd részletesen az újonnan szerzett területek gazdasági és közigazgatási integrálását. A folyamatban fontos szerepe volt Szalonikinek, a nemzetközi kereskedelemben is kiemelkedő helyet elfoglaló kikötővárosnak. Ennek megfelelően a szerző nagy teret szentel a városnak, meghódításától kezdve egészen a szabadkereskedelmi övezetéig választásáig.

A legkisebb, egyben a legszegényebb balkáni állam, Montenegró csak külföldi kölcsönökből tarthatta volna működésben gazdaságát. A reménytelen helyzet miatt sokan a tengerentúrra vándoroltak, míg megoldási lehetőségként felmerült a Szerbiával való egyesülés gondolata is. A montenegrói lakosság magát szerbnek tekintette és az együttéléstől gazdasági előnyöket várt. Két elképzelés létezett: a teljes egyesülés vagy a meghatározott feltételekkel kialakított unió. Szerbia sem zárkózott el, az esetleg létrejövő szövetségben a fényes jövő garanciáját látta. A szerző kiemeli, hogy a nagyhatalmak saját politikai érdekeiknek megfelelően viszonyultak a tervezetthez. A Monarchia Szerbia megerősödéséről tartott, ezért kompenzációként azonnal stratégiai jelentőségű területek átadását követelte. Oroszország támogatta „a két szerb birodalom összeolvadását”, azzal a hátsó szándékkal, hogy cserében Belgrád Makedóniában mondana le bizonyos területekről. A nehezen haladó tárgyalásokat a Monarchia fenyegetése is hátráltatta, a sarajevói merénylet pedig véget is vetett a folyamatnak.

Az ötödik fejezetben Katrin Boeckh az 1912–1914 közötti népességmozgásokat elemzi. Megjegyzi, hogy a kisszámú és hiányos forrásanyag miatt nehéz egzakt eredményt produkálni. Használhatónak és megbízhatónak tartja a Szalonikiből származó adatokat, mivel a város kedvező közlekedési helyzete miatt a balkáni emigráció egyik csomópontját képezte. Lehetségesnek tartja, hogy ezekből a számokból néhány következtetés a vizsgált időszak egész népességmozgására levonható. Országonként, táblázatok segítségével néha hónapokra lebontva mutatja be a kivándorlók, kitelepítettek, elűzöttek és a népességcserével új hazába kerülők számának alakulását. A bevándorlás az adott ország etnikai homogenizálását szolgálta, de a szerző felhívja a figyelmet egy másik jelenségre is: mivel a kormányok tudták, hogy amennyiben nem élnek saját nemzetükhöz tartozók az ország területén kívül, nem lehetnek területi követeléseik. Éppen ezért nem is forszirozták ezekben a lakosoknak a betelepődését.

A korszak külpolitikai eseményeit vizsgáló hatodik fejezet érdekes összefüggéseket világít meg. A második Balkán-háború után kialakult frontok továbbra is változatlanok maradtak. A győztesek, Szerbia, Görögország, Montenegró és Románia a balkáni status quo fenntartását akarták biztosítani, összefogtak, ahogy a bucaresti szerződés revíziójára törekvő Törökország és Bulgária is. A két tábor fenyegetően állt szemben egymással, de a csoportok tagjai maguk között semmiféle szerződést sem kötöttek. A szerb-bolgár és a görög-török ellentétek 1914 elején mégis összefogásra készítették Szerbiát, Görögországot és Romániát. Ez az „új Balkán-szövetség” abban különbözött az 1912. évitől, hogy hiányzott Bulgária, de ott volt a Balkán legerősebb katonai erejével rendelkező Románia, amely azonnal a vezető szerepre pályázott. A második Balkán-háborúban megerősödött román királyság közben Oroszországgal is barátságos viszonyt alakított ki, miután Ausztria-Magyarországtól az Erdélyért folytatott sikertelen tárgyalások miatt eltávolodott. Már ez a néhány esemény is mutatja, milyen élénk a térség diplomáciai élete a tárgyalat korszakban. 1914 elején, a török támadástól fenyegetett államok vezetői lázas diplomáciai aktivitást fejtettek ki: a görög, szerb és román politikusok különböző európai fővárosokat kerestek fel. Az „utazó diplomácia” ugyan nem vezetett szerződéskötéshez, de elhárította a háborús veszélyt, és megerősítette az „új Balkán-szövetséget”.

A román-görög-szerb együttműködés reakciójaként szorosabb kapcsolat alakult ki a két vesztes, Bulgária és Törökország között is. Mivel egymással szemben területi követeléseik nem voltak, semmi sem akadályozta a baráti viszony kialakítását, majd nemskorára a katonai kapcsolatok szorosabbra fűzését sem. Egyik csoport együttműködése sem jutott el valamilyen szövetség megkötéséig. A szembenállások és az egymással szembeni bizalmatlanságok az egész Balkán instabilitását jelzik. A szerző három igen éles ellenpárt emel ki: a bolgár-orosz, a török-görög ellentétek állandó konfliktusforrást jelentettek, míg Szerbia és Ausztria-Magyarország viszállya az első világháborúhoz vezetett.

A következő két viszonylag rövid fejezet, mintegy a fő téma kiegészítéseként, a térség valláspolitikai aspektusaival és etnikai kérdésekkel foglalkozik. Az ortodox egyházak szerepét vizsgálva arra a követ-

keztetésre jut, hogy azok gyakran az államok eszközeül szolgáltak ahhoz, hogy a népességet szorosabban a hatalomhoz kössék, a más nemzetiségűeket pedig eltávolítsák. Éppen ezért az ortodoxia a Balkán-háborúk alatt és után sem hatott nyugtatóan a feszültségekre, ellenkezőleg, további konfliktusokat okozott. A fejezet további részei az 1914-es szerb konkordátum jelentőségét és a makedón bolgár egyház Vatikánnal kapcsolatos törekvéseit ismerteti.

A nyolcadik, etnikai kérdésekkel foglalkozó fejezet a makedón nemzeti mozgalommal, valamint a térség két kicsiny, hátszágként szolgáló nemzetállammal nem rendelkező, de a török gazdaságban fontos szerepet játszó nép, a makedorománok és a zsidók sorsával foglalkozik. Az utolsó fejezet a balkáni háborúk során elkövetett kegyetlenségek kivizsgálásának problémáit és eredményeit tárja elénk.

Katrin Boeckh-nek sikerült az egész témát érzelmek és elfogultságok nélkül, a kívülről figyelő, független tudós szemszögéből feldolgozni, és nem esett abba a hibába, hogy nyugati történészként a nagyhatalmak balkáni érdekeit és diplomáciai akcióit tolja előtérbe. A mozgalmas történelmi események közékkelve a szerző valójában egy pillanatfelvételt mutat be, aminek az az előnye, hogy a szűk téma, az állókép minden lényeges elemét mélyebben és aprólékosabban meg lehet vizsgálni. Ezt a feladatot maradéktalanul teljesíti is, a rengeteg adattal, szövegekőzi táblázattal, valamint a térképekkel sokoldalú elemzési lehetőséget kínál az érdeklődő kutatóknak.

Korábban hiányoltam olyan összehasonlító fejezet beiktatását, amely bemutatna volna a párhuzamos fejlődést, kiemelve ugyanakkor az egyes országok közötti különbségeket. Az igen szűk téma talán azt is megengedte volna, hogy a nagyon rövid első, a függetlenségi harcokat vázlatosan említő fejezet kibővült volna, és a jobb eligazodás érdekében egy szélesebb történelmi-gazdasági háttérrel rajzolt volna. Ugyancsak a szűk téma kínálja a folytatás lehetőségét, aminek az lehetne a tárgya, hogyan dolgozták fel ezek az államok a háborúk és békék tanulságait, hogyan alakult a továbbiakban belső fejlődésük és egymáshoz, illetve a környezetükhöz való viszonyuk.

Mivel a térség ismételen egy háború utáni állapotban van, nem erőltetett dolog a könyvet időszerűnek nevezni. Annál is inkább, mert maga a szerző is említi, hogy a történész számára rendkívüli körülmények között írta a művet: miközben a 80 évvel korábbi háborús eseményekről szóló iratokat tanulmányozta, kapta a szomorú hírt, hogy az általa kutatott térségben ismét harcok dúlnak. Mégis tudatosan lemondott a párhuzamok állításáról és az aktualizálásról, azért, hogy a jelenlegi események ne változtassák meg a történelmi tényeket.